

Sosioøkonomisk status og barn og unges psykologiske utvikling:

Familiestressmodellen og familieinvesteringsperspektivet

Publikasjonens tittel: Sosioøkonomisk status og barn og unges psykologiske utvikling: Familiestressmodellen og familieinvesteringsperspektivet

Utgitt: 12/2015

Publikasjonsnummer: IS-2412

Utgitt av: Helsedirektoratet

Postadresse: Pb. 7000 St. Olavs plass, 0130 Oslo

Besøksadresse: Universitetsgata 2, Oslo

Tlf. 810 20 050

Faks: 24 16 30 01

www.helsedirektoratet.no

Illustrasjon: Elisabeth Moseng www.illustratorene.no/moseng

Forfatter: Tormod Bøe

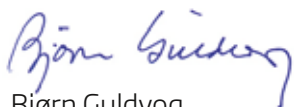
Forord

Barna er vår viktigste ressurs, og barns helse og livskvalitet er et viktig mål for samfunnsutviklingen. Ingen er uenige i at barn må få like muligheter til å leve gode liv med god helse. Derfor er det vondt å erkjenne at disse mulighetene ikke er likt fordelt i samfunnet. Vi ser at ulikheter i helse og livskvalitet er nært knyttet til de sosiale forholdene barna vokser opp under. I 2013 levde 13,4 % av alle barn under 18 år i risiko for fattigdom eller sosial ekskludering.

Flere norske studier har påvist negative konsekvenser for barn ved å vokse opp med dårlige levekår. De har blant annet større risiko for psykiske plager og lidelser. Reduserte sosiale helseforskjeller er ett av tre nasjonale mål for folkehelsepolitikken som det er tverrpolitisk enighet om. Psykisk helse er også en uttalt satsning i folkehelsepolitikken, og Helsedirektoratet har fått i oppdrag å bygge opp kunnskap på området. Rapporten er ett ledd i dette arbeidet.

Hvordan vi har det når vi vokser opp kan forme oss for resten av livet, og konsekvenser av sosial ulikhet i barndommen kan følge oss inn i voksen alder. I denne rapporten redegjør psykolog og forsker Tormod Bøe ved RKBV Vest - Regionalt kunnskapssenter for barn og unge for sammenhengen mellom sosioøkonomisk status og psykologisk utvikling hos barn og unge. Språk, sosioemosjonell- og kognitiv utvikling har betydning for barns helse og trivsel og for mulighetene til å lykkes i skolegang og arbeidsliv. Familiens levekår har betydning for barns utvikling og psykiske helse. Dette er forhold vi som samfunn kan gjøre noe med. Kunnskap om hvorfor foreldrenes utdanning og inntekt har betydning for barn og unge kan bidra både i samfunnsutviklingen og i utformingen av tjenester rettet mot barn, unge og deres familier.

Helsedirektoratet takker Tormod Bøe og RKBV Vest - Regionalt kunnskapssenter for barn og unge for arbeidet med rapporten. Forfatteren er ansvarlig for innholdet.

Bjørn Guldvog
helsedirektør

Forfatterens forord

Denne rapporten er skrevet på initiativ fra Helsedirektoratet gjennom oppdragsbrevet til Regionalt kunnskapssenter for barn og unge, Vest, Uni Research Helse (RKBU - Vest). Rapporten bygger delvis på min avhandling «Socioeconomic status and mental health in children and adolescents» (Bøe, 2013), men er utvidet til å fokusere mer på de ulike teoretiske perspektivene som er utviklet innenfor psykologisk og økonomisk litteratur, og som i liten grad tidligere har vært beskrevet på norsk. Sosial ulikhet i helse er et forskningsfelt som er både stort og komplisert. Modellene som presenteres i rapporten er utviklet med spesiell relevans for barn og unge, og er ment å supplere andre tilnærminger og synspunkter.

Deler av innholdet er basert på et bokkapittel som er skrevet i samarbeid med Henrik Daae Zachrisson ved Atferdssteneret og CEM, Universitetet i Oslo. Hilde Sakariassen ved RKBU - Vest har bistått med å lage figurene, med illustrasjoner fra Colourbox.

Helsedirektoratet har tatt initiativet til rapporten, men synspunktene er ikke nødvendigvis identiske med Direktoratets syn.

Bergen/RKBU - Vest, 17. november 2015.

Tormod Bøe

Innhold

Forord	1
Forfatterens forord	2
Innhold	3
Introduksjon	4
Sosioøkonomisk status og barn og unges psykologiske utvikling	4
Skoleprestasjoner, språk og kognitiv utvikling	4
Sosioemosjonell utvikling.....	5
Teorier og forklaringer	6
Direkte og indirekte effekter.....	7
Familieprosessmodellen	8
Familieinvesteringsperspektivet.....	9
Integrasjon av familieinvesteringsperspektivet og familieprosessmodellen.....	12
Sosiale determinanter, sosial seleksjon, eller både og?	14
Interaksjonistmodellen	15
Handler det bare om dårlig økonomi?	18
Foreldres utdanningsnivå	18
Sosiale gradienter	19
Implikasjoner for intervensjoner og tiltak	20
Et videre perspektiv	22
Avsluttende kommentar	24
Referanser	25

Introduksjon

Lavere sosioøkonomisk status (SØS) har blitt satt i sammenheng med høyere forekomst av en rekke ulike helseplager og økt dødelighet [1]. Teoriene og forklaringene som er fremsatt for å forklare sammenhengene er mange og varierte, og norske oversikter over flere av disse er tilgjengelig i rapport- [2] og bokform [3], og en norsk kunnskapsoversikt om sosial ulikhet i helse er også nylig publisert [4]. Perspektiver som i mindre grad har vært presentert på norsk er imidlertid de nylig integrerte teoriene og forklaringsmodellene fra den psykologiske og økonomiske litteraturen, som er spesielt relevante i forhold til sammenhengene mellom sosioøkonomisk status og barn og unges psykologiske utvikling¹, og da særskilt i forhold til barn som lever i *fattigdom*. Målsettingen med dette notatet er å gi en oversikt over deler av forskningen på sammenhengene mellom sosioøkonomisk status og psykologisk utvikling hos barn og unge, og å gi en presentasjon av de to ledende teoretiske perspektivene eller modellene fra den psykologiske og økonomiske litteraturen som hjelper oss til å forstå hvordan disse sammenhengene oppstår hos barn og unge.

Sosioøkonomisk status og barn og unges psykologiske utvikling

Å vokse opp i en familie med lav sosioøkonomisk status kan ha en rekke negative følger for barn og unges psykologiske utvikling, og utviklingsmessige utfordringer i småbarnsalderen kan også danne utgangspunkt for dårligere helse og lavere sosioøkonomisk status i ungdoms- og voksenlivet [5-7].

Skoleprestasjoner, språk og kognitiv utvikling

Noen av de sterkeste sammenhengene mellom lav sosioøkonomisk status og psykologisk utvikling hos barn og unge fremkommer for skoleprestasjoner, og for kognitiv- og språkutvikling, og disse sammenhengene er mest uttalt for barn som vokser opp i vedvarende fattigdom [8-10]. Barn som lever i fattigdom fra fire-årsalder skårer i gjennomsnitt

¹ Psykologisk utvikling henviser i denne sammenheng til kognitiv og sosioemosjonell utvikling.

40 % - 60 % av et standardavvik lavere på intelligensskårer enn barn som ikke har opplevd fattigdom i denne utviklingsfasen [11, 12]. En viktig faktor som forklarer styrken på sammenhengene er dybden på fattigdommen, og forskjellene er enda mer uttalte når man sammenligner barn i ekstrem fattigdom med barn som lever like under fattigdomsgrensen [12]. Dette er et uttrykk for ikke-lineære effekter, som vil si at selv om det er en sosial gradient i sammenhengen mellom inntektsnivå og utviklingsmålene, så er sammenhengene sterkere når inntekten kommer under et visst nivå. En inntektsendring vil dermed kunne gi sterkere effekter på utvikling for barna fra familiene med dårligst økonomi [13-15]. Selv hos de fattigste barna, er effektstørrelsen på sammenhengene av begrenset absolutt størrelse [14-17], men sterkere enn effektstørrelsene av for eksempel foreldres utdanning eller mors verbale intelligens [14, 17].

Tidspunktet i livet for når barnet opplever fattigdom er også en viktig faktor i å forstå hvordan utviklingen påvirkes. En rekke studier har vist at fattigdom i de første tre leveårene – når behovet for stimulering er på det høyeste – har sterkest negative konsekvenser for barns skoleprestasjoner og i hvilken grad de fullfører skolegangen [13, 18, 19], men andre igjen finner at fattigdom i fire- til niårsalderen får sterkere negative konsekvenser enn tidlig fattigdom [10]. Overordnet, så virker vedvarende fattigdom fra tidlig barndom til ungdomsalder mer begrensende på barns utvikling av sitt kognitive potensial, sammenlignet med forbigående opplevelser av fattigdom på et gitt alders- eller utviklingstrinn [10, 20].

Norske studier har også avdekket sammenhenger mellom sosioøkonomisk bakgrunn og skoleprestasjoner. Allerede på 70-tallet ble det funnet sammenhenger mellom sosial bakgrunn og skoleprestasjoner i Norge [21], og nyere studier tyder på at disse ulikhetene har økt noe de siste 20 årene [22]. I en nyere registerstudie som ble gjennomført i forbindelse med evalueringen av Kunnskapsløftet, påviste Bakken og Elstad [23] sammenhenger mellom grunnskolekarakterer og en indeks av sosioøkonomisk status (basert på foreldres inntekt og utdanningsnivå) der elever i den nedre delen av SØS-skalaen hadde et betydelig lavere karaktergjennomsnitt enn elever i den øvre delen av skalaen.

Sosioemosjonell utvikling

Sammenhengen mellom en oppvekst med lav sosioøkonomisk status og økt risiko for problemer med kognisjon, atferd og sosioemosjonell utvikling i barndommen er påvist i en rekke studier [se for eksempel oppsummeringer i 4, 8, 24, 25], og fremkommer uavhengig av om man

bruker foreldreutdanning, foreldres yrke, familiens økonomi eller subjektive opplevelse som indikator på å ha lav sosioøkonomisk status [26-28].

I to norske studier basert på den Norske Mor og Barn Studien har det blitt påvist sammenheng mellom lav familieinntekt og atferdsvansker hos halvannet til treåringer [29], og mellom lav familieinntekt i barnets tre første leveår og utagerende atferd hos femåringer [30]. I en studie av fireåringer fant Wichstrøm og kolleger [31] en høyere forekomst av ADHD, atferdsproblemer og angst hos barna fra familier med lav sosioøkonomisk status og som bodde med én forelder. I en annen studie, gjennomført i Akershus, ble det påvist sammenheng mellom høyere inntekt og utdanningsnivå hos foreldre og nivåer av psykiske symptomer hos 8-13 åringer [32]. Resultater fra første runden av Barn i Bergen-studien viste også at andelen 1.-3. klassinger med en psykisk lidelse var fem ganger høyere i lavinntektsfamilier enn i familier med gjennomsnittsinntekter [33]. I en senere studie av 5.-7. klassinger som deltok i andre runde av Barn i Bergen-studien, viste Bøe og kolleger [34] en sammenheng mellom foreldres utdanningsnivå og familiens økonomiske situasjon og flere ulike dimensjoner av psykiske vansker (atferdsproblemer, hyperaktivitet-uoppmerksomhet, problemer med vennerelasjoner og emosjonelle vansker). Funnene fra disse norske studiene viser i stor grad tilsvarende sammenhenger som det som er funnet i utenlandske undersøkelser [for eksempel 19, 35, 36, 37].

De fleste av studiene som er gjort i Norge er basert på krysseksjonelle data, og sier lite om de kausale sammenhengene mellom sosioøkonomisk status og psykisk helse hos barn og unge, og alle studier i dette feltet må ta høyde for genetikkens potensielle rolle. En rekke studier fra ulike metodiske tradisjoner har imidlertid demonstrert kausale effekter av økonomi, og disse presenteres mer inngående i avsnittet om «Sosiale determinanter, sosial seleksjon, eller både og?».

Teorier og forklaringer

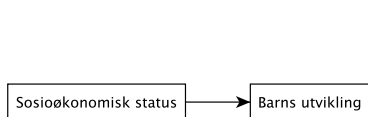
En overordnet forskjell mellom de ulike teoriene og forklaringene som har vært fremsatt for å forklare hvordan sosioøkonomisk status påvirker helse er de som er basert på *sosiale determinanter* (dvs. at sosioøkonomiske forhold påvirker helse) og de som er basert på *sosial seleksjon* (dvs. at helse påvirker sosioøkonomiske forhold) [38, 39], se [4] for en norsk oppsummering. Sosial seleksjon er i mindre grad relevant for yngre barn og unge direkte, men kan bli tiltagende relevant ettersom

barna blir eldre og begynner å etablere sin egen sosioøkonomiske status. Sosial seleksjon kan også påvirke barna indirekte gjennom deres foreldre. De to perspektivene – sosiale determinanter og sosial seleksjon – er ikke gjensidig utelukkende [40] og påvirker hverandre innenfor gitte sosiale rammer [41]. Videre så er begge perspektivene integrert og relevant når man tar utgangspunkt i livsløps- [5] eller interaksjonistmodellen [42].

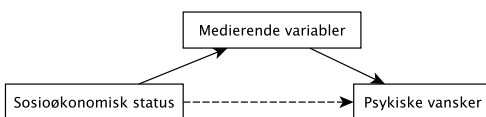
Det er fremmet en rekke teoretiske rammeverk i forhold til å forklare hvordan sosial ulikhet påvirker helse. I en norsk oppsummering av disse beskriver Elstad [2] blant annet *den materialistiske forklaringen* som referer til at mer eller mindre gunstige omgivelser vil kunne påvirke helsen til organismen som befinner seg i disse. En annen forklaringsmodell, *den psykososiale modellen*, har et sterkere fokus på den sosiale konteksten som omgir organismen. Livsløpsperspektivet integrerer elementer fra begge disse modellene og beskriver hvordan individet påvirkes av både materielle og psykososiale forhold gjennom livet. Denne påvirkningen skjer imidlertid i en kontekst av ressurser og ordninger som er mer eller mindre tilgjengelige i et samfunn, slik det beskrives innenfor den neo-materialistiske tilnærmingen. Teoriene som vil beskrives i det følgende inneholder elementer fra alle disse perspektivene, og illustrer hvordan en rekke mekanismer bidrar – både individuelt og i samspill – til å påvirke sammenhengen mellom sosioøkonomisk status og barn og unges psykiske helse.

Direkte og indirekte effekter

Når man undersøker sammenhenger mellom SØS og psykiske vansker hos barn og unge skiller man mellom *direkte* og *indirekte* effekter, se Figur 1.

Figur 1a
Sosioøkonomisk status påvirker psykiske vansker direkte

Figur 1b
Sosioøkonomisk status påvirker psykiske vansker gjennom å være assosiert med andre mellomliggende variabler

Figur 1. Direkte og indirekte sammenhenger mellom sosioøkonomisk status og psykiske vansker hos barn og unge.

En indirekte effekt vil si at assosiasjonen mellom sosioøkonomisk status og psykiske vansker er et resultat av en sammenheng med mellomliggende eller *medierende* variabler, se Figur 1b. Når denne sammenhengen blir tatt hensyn til i statistiske analyser, vil den direkte sammenhengen bli redusert eller forsvinne helt [43].

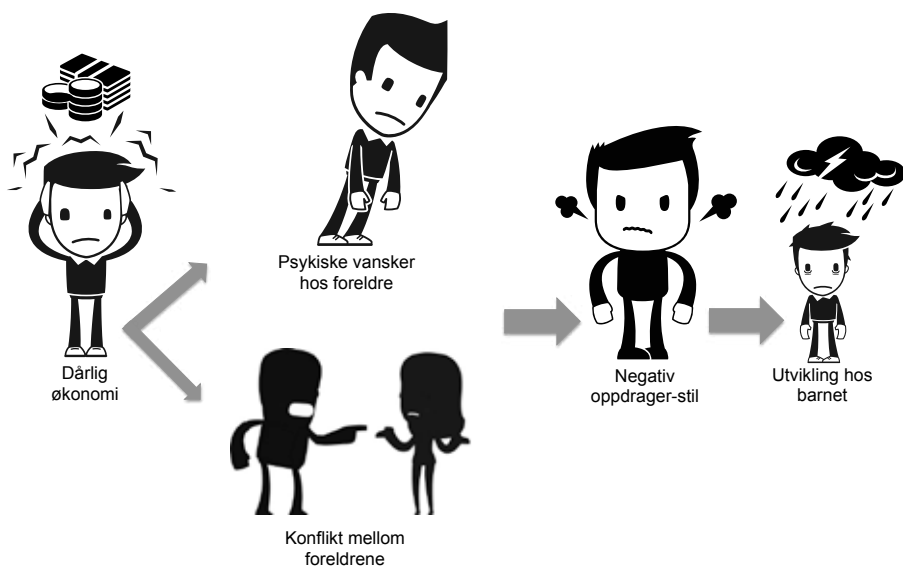
Som nevnt innledningsvis er det i studier av barn og unge funnet lite støtte for direkte effekter av sosioøkonomisk status på psykiske vansker, og i studier som finner slike, er effektene små [44]. En rekke studier peker imidlertid på at de viktigste mediator variablene mellom lavere sosioøkonomisk status og psykisk helse hos barn og unge er knyttet til foreldrene og familiemiljøet [45, 46]. To av de dominerende perspektivene for å forstå foreldrenes rolle i sammenhengen mellom dårlig familieøkonomi og psykisk helse hos barn og unge er *familieprosessmodellen* [47, 48] og *familieinvesteringsperspektivet* [49, 50].

Familieprosessmodellen

Forskningsgrunnlaget for familieprosessmodellen (henvises også til som familiestressmodellen i noe litteratur) er en rekke studier som ble gjennomført etterkant av den økonomiske krisen som oppstod i deler av landbruksområdene i USA på 80-tallet, men har røtter tilbake til «den store depresjonen» i USA på begynnelsen av 30-årene [51]. I disse studiene ble det gjort detaljerte undersøkelser av hvordan økonomiske problemer påvirket parforhold og familieklima, og senere ble modellen utvidet til også å inkludere effektene på den psykiske helsen til barn og unge i disse familiene [47, 51].

Familieprosessmodellen beskriver sammenhenger som har utgangspunkt i at familiens vanskelige økonomiske situasjon oppleves som stressende eller belastende. Dette gjør at foreldrene selv utvikler mer atferds- og emosjonelle problemer som igjen påvirker deres oppdragerpraksis. Foreldrene blir strengere, mindre involvert og mer inkonsekvent i sitt samspill med barna [52], som igjen gir mer internaliserende og eksternaliserende atferd hos barna deres, se Figur 2.

Figur 2. Familieprosessmodellen

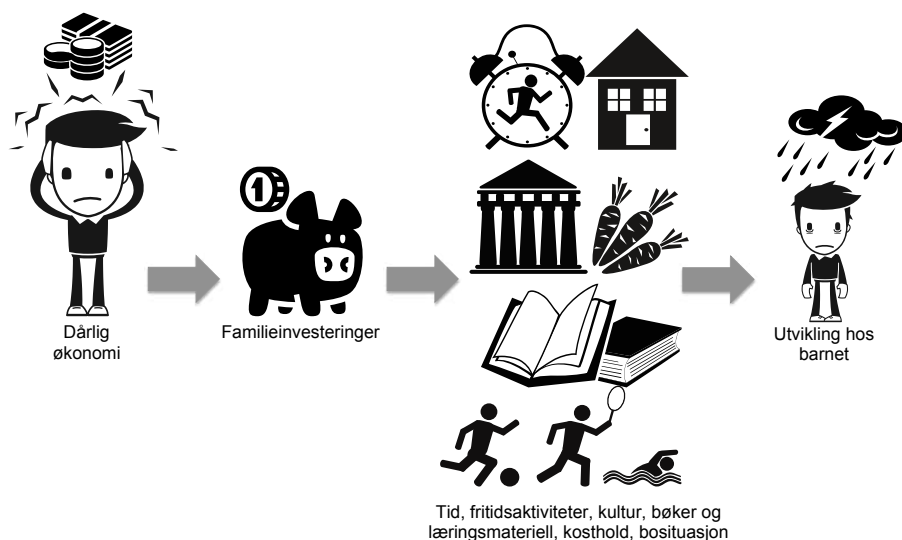
De ulike stegene i modellen er validert i forskning. Det er for eksempel veldokumenterte sammenhenger mellom dårlig økonomi og psykiske vansker hos voksne, og med høyere konfliktnivå og mer problemer i parforholdet [48, 53]. Det er også demonstrert at psykiske vansker og familiekonflikt har negativ påvirkning på oppdragerpraksis, og at dårlig oppdragerpraksis har konsekvenser for barn og unges psykiske helse [8, 54, 55]. Styrken i modellen er først og fremst at den sammenstiller alle disse stegene i en modell, og at den postulerer den kausale sammenhengene mellom de ulike stegene.

Familieprosessmodellen har vært replisert en rekke studier, se for eksempel [56] for en oversikt. Den har blitt testet i forskning på ulike etniske grupper, i ulike familiestrukturer (som steforeldre, samboere og enslige foreldre), og den har også vært brukt i flere studier i Norden [57-60].

Familieinvesteringsperspektivet

Et annet sentralt perspektiv, som er utviklet innenfor en mer økonomisk tradisjon, er *familieinvesteringsperspektivet*, se Figur 3, som tar utgangspunkt i hvilken grad familien har råd til å gjøre investeringer i familien; det vil si kjøpe varer og tjenester som for eksempel barnepass, mat, bolig,

stimulerende leker og aktiviteter, hvilket nabolag familien har råd til å bosette seg i, hvilke medisinske tjenester familien har tilgjengelig, og i hvilken grad de har fritid å bruke sammen med barna sine [61]. Dersom man har en høy inntekt har man i større grad mulighet til å gjøre investeringer som har positive konsekvenser for barna, men i familier med mer begrensede ressurser er mulighetene til å gjøre slike investeringer mindre. I følge dette perspektivet påvirkes utviklingen hos barn i familier med lav inntekt av at de har mindre tilgang til ressurser som bidrar til en positiv utvikling [62, 63]. Familieinvesteringsperspektivet har i størst grad vært benyttet for å forklare sosioøkonomiske forskjeller i barn og unges kognitive utvikling og skoleprestasjoner.

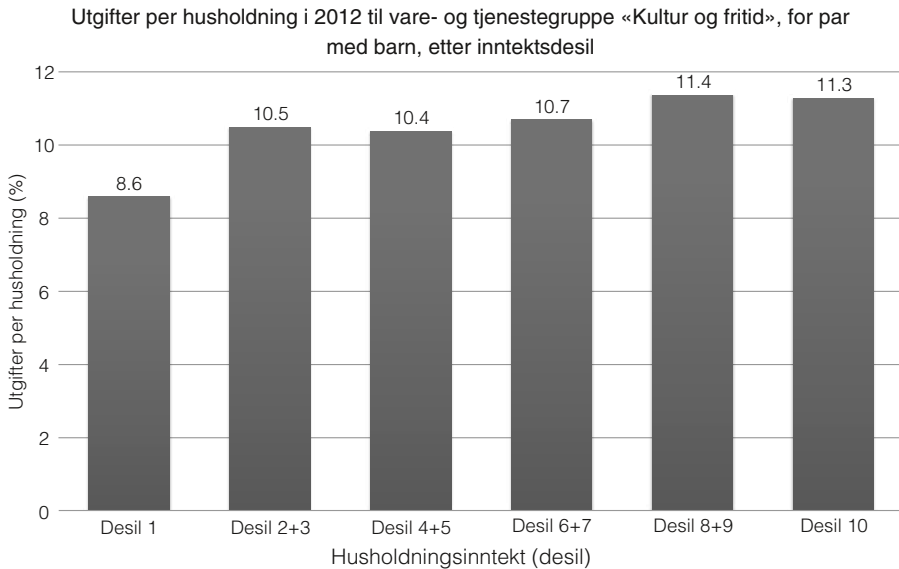

Figur 3. Familieinvesteringsperspektivet

I hvilken grad familieinvesteringer varierer systematisk med nivå av sosioøkonomisk status – det vil si om det finnes en sosial gradient i slike investeringer har ikke vært undersøkt i Norge, men internasjonale studier har demonstrert slike sammenhenger [64]. En enkel sammenligning gjort med bruk av data fra Forbruksundersøkelsen i 2012 (se Figur 4), viser at i husholdninger med barn brukte familier med inntekt i 1. desil (dvs. familier med lavere inntekt) en mindre andel av husholdningsutgiftene sine på «Kultur og fritid²» sammenlignet med familier med

² For eksempel spill, leker, hobbyartikler, utstyr til sport og camping, bøker, aviser og tidsskrifter, feriereiser etc. For oversikt over hva denne kategorien inkluderer, se www.ssb.no/publikasjoner/etter_serie/not/notat_9959/notat_9959.pdf

inntekt i høyere desil (dvs. familier med høy inntekt³). Alle begrensningene med denne metoden til tross, så illustrerer dette likevel et mønster av inntektsavhengige forskjeller i forbruk innenfor kategorier som kan være relevant for barns utvikling i lys av familieinvesteringsperspektivet.

Figur 4. forbruksmønster for vare- og tjenestegruppe «Kultur og Fritid» etter husholdningsinntekt (Kilde: SSB)

Sammenhengen mellom familieinvesteringer og sosioøkonomisk status vil også variere med om ekstra inntekt faktisk blir brukt til å investere i barna. Amerikanske og britiske studier har imidlertid demonstrert at 1) det er store forskjeller i grad av familieinvesteringer som viser sammenheng med en families økonomiske situasjon, og 2) at når en familie får tilgang på mer økonomiske ressurser, så blir deler av disse ressursene brukt på aktiviteter og andre ressurser som virker berikende i barns oppvekstmiljø [65, 66]. Dette bildet er imidlertid sammensatt: Familier kan for eksempel velge å prioritere investeringer i aktiviteter og ressurser for barna sine (som gjør at den sosiale gradienten i familieinvesteringer blir mindre tydelig enn man skulle forventet basert på familiens inntekt) eller, motsatt, kan andre karakteristikk ved lavinntektsfamiliene (som for eksempel et lavt utdanningsnivå) gjøre at man foretrekker å investere mindre i enkelte stimulerende ressurser (som bøker) enn det man ville forvente basert på familiens inntektsnivå [67].

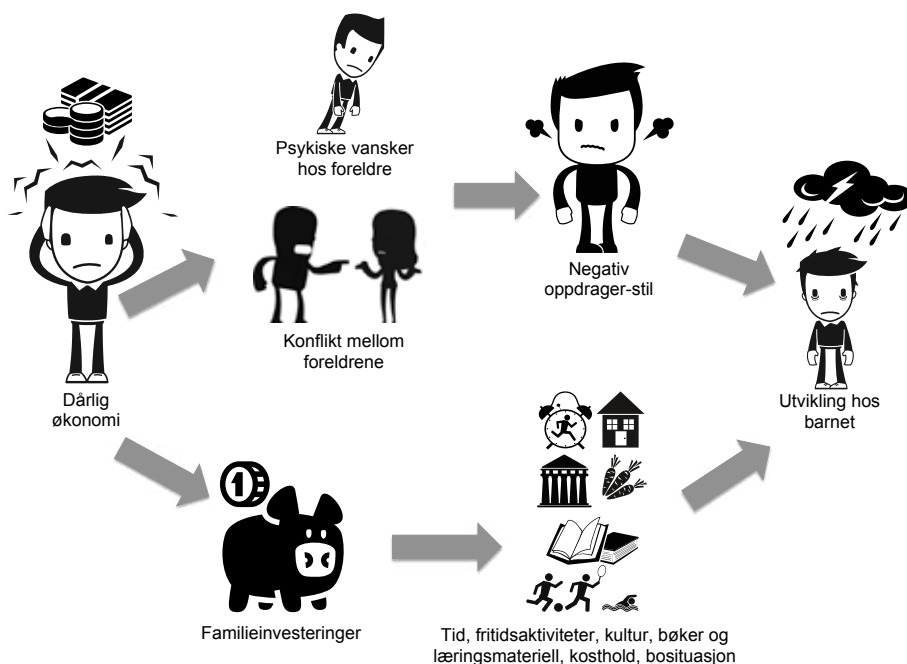
³ Se www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/statistikker/fbu

Integrasjon av familieinvesteringsperspektivet og familieprosessmodellen

Som nevnt har tilhengere av familieinvesteringsperspektivet i størst grad vært opptatt av konsekvensene av dårlig økonomi for barns kognitive utvikling og skoleprestasjoner, mens tilhengerne av familieprosessmodellen har fokusert på de negative konsekvensene av dårlig økonomi for barnets sosioemosjonelle utvikling [61]. I en studie kombinerte imidlertid Yeung, Linver og Brooks-Gunn [68] familieinvesteringsperspektivet og familieprosessmodellen i en samlet analyse. I studien, som ble gjennomført med 735 tre- til femåringer, ble det i tillegg til informasjon om familieinvesteringer og familieprosesser, samlet inn omfattende informasjon om barnas kognitive og sosioemosjonelle utvikling. Resultatene fra studien gav støtte for at både de mer strukturelle komponentene (som tilgjengeligheten av stimulerende leker) fra familieinvesteringsperspektivet og de mer affektive komponentene fra familieprosessmodellen var helt sentrale for å forstå den komplekse sammenhengen mellom lav inntekt og barns kognitive og sosioemosjonelle utvikling.

Studien demonstrerte også gjensidig påvirkning mellom mekanismene som beskrives i de to ulike perspektivene: Når boligen holdt en høyere standard og miljøet var kognitivt stimulerende så var dette positivt for barnets læring. Imidlertid var dette også positivt for mors psykiske helse og hennes bruk av positive oppdragerstrategier, som igjen var positivt for barnet sosioemosjonelle utvikling [68]. Resultatene fra denne studien demonstrerte altså at det er gjensidige påvirkninger mellom familieinvesteringer og familiestress, se Figur 5.

Figur 5. En illustrasjon av overføringsmekanismer fra dårlig økonomi til barns utvikling.

Tilsvarende resultater ble funnet i en liknende studie som ble gjennomført noen år senere av Gershoff og kolleger [69] i et representativt utvalg av mer enn 20 000 foresatte og deres seks år gamle barn. Også denne studien ble det funnet at husholdningsinntekt påvirket familieinvesteringer som igjen viste sammenheng med barnets kognitive utvikling, og at husholdningsinntekt påvirket foreldrestress som igjen påvirket foreldrestrategier og videre barnets sosioemosjonelle utvikling. En styrke med denne nyere studien var imidlertid at det også ble hentet inn informasjon om materiell deprivasjon (dvs. problemer med å betale regninger, usikkerhet knyttet til bosituasjon, å ikke ha tilstrekkelig med mat, og ikke adekvat tilgang til/bruk av helsetjenester). Når denne informasjonen ble lagt inn i analysene ble resultatene knyttet til sammenhengen mellom foreldrestress og barnets sosioemosjonelle utvikling betydelig styrket, noe som tilsa at det ikke var nivået på husholdningsinntekten i seg selv som er viktig for om familiestresset øker, men om denne var så lav at den førte til materiell deprivasjon.

Sosiale determinanter, sosial seleksjon, eller både og?

Den kausale effekten av økonomi er vanskelig å studere eksperimentelt, blant annet av etiske hensyn, men både familieprosessmodellen og familieinvesteringsperspektivet er basert på en antagelse om at det er de sosioøkonomiske faktorene som gir negative konsekvenser for barn og unges utvikling. Om man heller tar utgangspunkt i et sosialt seleksjonsperspektiv, vil man forstå disse sammenhengene med utgangspunkt i at det er individuelle karakteristikk som gir opphav til en lav sosioøkonomisk status/dårligere økonomisk situasjon og til mekanismene som er presentert over. Disse karakteristikkene, som for eksempel personlighetstrekk eller intelligens kan overføres til barn enten genetisk [70], eller via mekanismer relatert til sosial læring. Mayer, en av de sentrale forskerne som tar utgangspunkt i denne måten å forstå sammenhengene skriver «egenskaper ved foreldre som gjør dem attraktive for arbeidsgivere, som for eksempel at de har gode evner, er ærlige, pliktoppfyllende og at man kan stole på dem, kan også ha positive virkninger for barna deres, uavhengig av effekten av foreldrenes inntekt. Barn av foreldre med disse karakteristikkene vil gjøre det bra uavhengig av hva foreldrene deres tjener.» [49; s. 2-3, min oversettelse].

Med utgangspunkt i sosial seleksjonsperspektivet vil dermed de samme positive karakteristikkene hos noen foreldre gjøre det mindre sannsynlig at de får dårlig økonomi og bidra til at de har god psykisk helse og et lite konfliktfyllt familieliv, medføre at de har et godt samspill med barna sine og benytter hensiktsmessige oppdragerstrategier, samt at barna deres utvikler seg positivt. Helt konkret, vil det i forhold til familieprosessmodellen og familieinvesteringsperspektivet bety at dersom man identifiserer disse positive foreldrekaraktistikkene og inkluderer disse i de statistiske modellene, så vil sammenhengene mellom familieøkonomien, familieprosessene/-investeringene og barns utvikling bortfalle eller reduseres betydningsfullt. Det finnes funn fra noen studier som er i tråd med dette perspektivet. Det er for eksempel, i longitudinelle studier påvist sammenheng mellom enkelte personlighetstrekk, aggressiv atferd og kognitive evner i barne- og ungdomsalder og inntekt, yrkesstatus og arbeidsledighet i voksen alder [71, 72], og noen av de samme trekkene er også vist å påvirke oppdragerstrategier [73].

Seleksjonseffekter er utvilsomt relevante [41], men effekten av økonomi på barns kognitive og sosioemosjonelle utvikling er også blitt demonstrert i studier hvor mekanismer relatert til seleksjon er mindre sannsynlig. I noen av disse studiene har man samlet inn informasjon om, og gjort statistiske justeringer for slike karakteristikk, både hos barna (som

deres fødselsvekt) og foreldre (som mors verbale intelligens) [74]. Effekter av sosioøkonomiske faktorer er også påvist i tvillingstudier hvor det er samlet inn direkte mål for miljø- og genetisk varians [75] og i adopsjonsstudier hvor barn i risiko er plassert i ulike familier med varierende sosioøkonomisk status [76].

Andre studier har sett på naturlig variasjon i familiers inntekt over tid, og funnet at perioder med inntektsøkning samsvarer med positiv utvikling og motsatt, at perioder med lavere inntekt fører til negativ utvikling for barna [13, 29, 44]. Studier har også manipulert sosioøkonomisk status-relaterte variabler mer direkte gjennom boligprogrammer hvor familier i kommunale boliger får tilbud om å flytte til nabolag med ulike inntektsnivå [77-79], og i inntektsendringseksperimenter hvor man øker husholdningsinntekten til familier i fattigdom gjennom skattelettelser [80, 81].

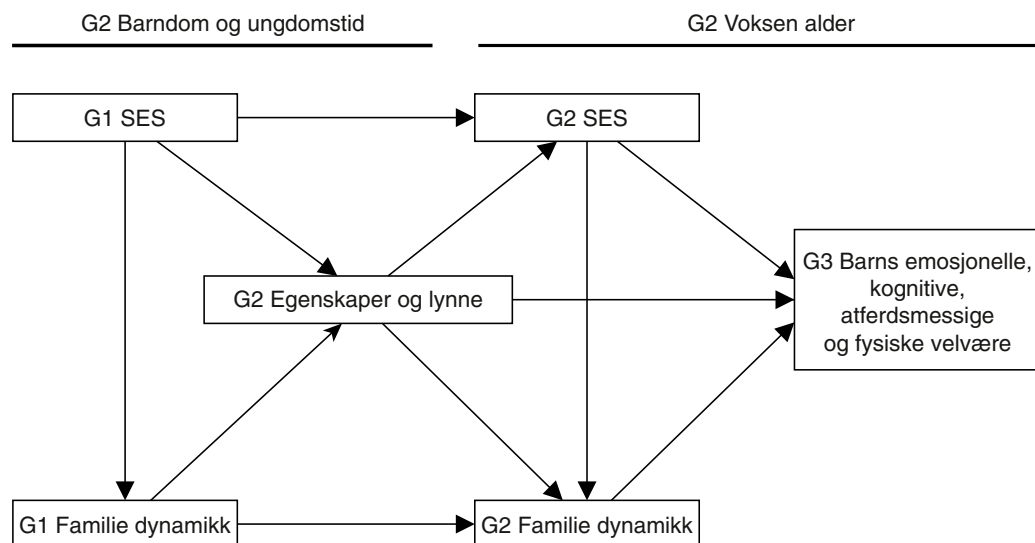
Økonomiens kausale effekt på barns utvikling ble også vist i et klassisk studie på feltet som ble utført av Costello og kolleger [45] hvor en del fattige familier fikk en betydelig inntektsøkning i forbindelse med åpning av et kasino i reservatet hvor de bodde. For barna i familiene som fikk inntektsøkning førte dette til en nedgang i eksternaliserende symptomer til et nivå som samsvarte med nivået hos barna som aldri hadde hatt dårlig økonomi.

Studiene som er referert over understreker at påvirkning fra genetiske faktor ikke er uten betydning. Samtidig er den kausale betydningen av sosioøkonomisk status for barn og unges utvikling også påvist i studier hvor seleksjonseffekter er mindre sannsynlig, som for eksempel i eksperimentelle studier, og i studier med et tvillings- og adopsjonsdesign [37]. Dahl og Elstad [41] beskriver også at ettersom seleksjonsprosesser påvirkes av sosiale aktører og institusjoner, og virker innenfor gitte sosiale rammer, kan seleksjonsprosessene også beskrives som å være sosialt determinert. Dette samspillet mellom seleksjons- og sosialdeterministiske faktorer er også tidligere beskrevet i livsløpsmodellen [82]. Interaksjonistmodellen er en lignende teoretisk integrasjon, som er utviklet spesielt i forhold til barns utvikling.

Interaksjonistmodellen

Som beskrevet ovenfor er det i forskning funnet støtte både for sosial seleksjonsperspektivets antagelser om at individuelle karakteristikk i barne- og ungdomsalderen påvirker sosioøkonomisk status og familieforhold, og for sosialdeterminismens antagelser om at sosioøkonomisk status påvirker familieforhold og utviklingsprosesser hos medlemmene

i disse familiene. Interaksjonistmodellen representerer et forsøk på å teoretisk integrere både det sosialdeterministiske- og det sosiale seleksjonsperspektivet [42, 56].

Figur 6. Interaksjonistmodellen [42, 56].

Antagelsene bak modellen er at sosioøkonomisk status tidlig i livet påvirker barn på måter som er relatert til deres sosioøkonomiske status som voksne. Undersøkelser av en slik modell er avhengig av datainn-samlinger med en svært langvarig oppfølgingsperiode, og det finnes foreløpig få slike studier. Ved å bruke data fra to av de britiske kohort-studiene demonstrerte imidlertid Schoon og kolleger [20] at lav sosio-økonomisk status i et barns opprinnelsesfamilie var relatert til lavere akademiske prestasjoner og høyere belastninger i barne- og ungdoms-tiden, i tråd med forventningene fra det sosiale deterministiske perspektivet. De lave akademiske prestasjonene og belastningene i barne- og ungdomsårene viste seg så å være relatert til en lavere sosio-økonomisk status i voksen alder, i tråd med forventningene fra sosial seleksjonsperspektivet. Tilsvarende fant Wickrama og kolleger [83] at lav sosioøkonomisk status i opprinnelsesfamilien økte risikoen for fysiske og psykiske problemer i overgangen til voksen alder, som igjen var relatert til økonomiske problemer og dårligere sosioøkonomiske betingelser i tidlig voksen alder. Resultatene fra begge disse studiene er konsistente med interaksjonistmodellen i at de demonstrerer gjensidig påvirkning hvor lav sosioøkonomisk i barndom er relatert til karakteristikk som bidrar til å påvirke sosioøkonomisk status i voksen alder.

To andre studier har imidlertid testet interaksjonistmodellen mer direkte ved å bruke informasjon som er samlet inn over tre generasjoner av deltagerne [84, 85]. Datasettet som ble brukt i disse studiene har vært samlet inn siden slutten av 80-tallet og inkluderte da informasjon om ungdommer (G2) og deres foreldre (G1). Familiene ble fulgt opp til 2005 og i løpet av denne perioden ble også barna (G3) til det originale ungdomsutvalget (G2) inkludert i studien. Med utgangspunkt i de yngste deltagerne inkluderte altså studien informasjon fra *besteforeldre* (G1), *foreldre* (G2) og *barn* (G3), se Tabell 1.

Besteforeldre (G1)	Foreldre (G2)	Barn (G3)
Sosioøkonomisk status	Sosioøkonomisk status	-
Emosjonelle investeringer	Emosjonelle investeringer	-
-	Personlighetstrekk	-
-	Familiestress	-
-	Materielle investeringer	-
-	-	Utviklingsmål

Tabell 1. Data samlet inn over tre generasjoner i "THE Family Transition Project" [52]

Fra et sosioseleksjonsperspektiv vil man forvente at foreldres personlighetstrekk påvirker alle de andre foreldrevariablene og også barns utviklingsmål direkte. Fra et sosialdeterministisk perspektiv vil man forvente at foreldres sosioøkonomiske status påvirker alle de andre foreldrevariablene som igjen påvirker utviklingsmål hos barnet. I analysene kan man samtidig undersøke om disse effektene er direkte, eller om de er medierte effekter.

Resultatene fra studiene støttet interaksjonsmodellen og var i tråd med forventninger fra både seleksjons- og determinismeperspektivet: Foreldres personlighetstrekk hadde sammenheng med høyere sosioøkonomisk status og emosjonelle investeringer og mindre familiestress etter å ha justert for besteforeldres sosioøkonomisk status og emosjonelle investeringer, i tråd med et seleksjonsperspektiv. Det var imidlertid ikke direkte sammenhenger mellom foreldres personlighet og utviklings-

mål hos barnet, men disse var derimot mediert av familiestress og investeringer hos foreldrene, i tråd med det sosialdeterministiske perspektivet. Så, selv om resultatene viste at foreldres personlighet påvirket både familiestress og foreldreinvesteringer, så var det familjemiljøet som forklarte, eller medierte, sammenhengen med utviklingsmål hos barnet [84, 85].

Disse to studiene illustrerer gjensidige relasjoner mellom sosial seleksjon og sosialdeterminisme, hvor karakteristikk i ungdommen påvirker sosioøkonomisk status og familiefungering i voksen alder, men at det er familiefungeringen som i størst grad påvirker utviklingen hos neste generasjon.

Handler det bare om dårlig økonomi?

Teoriene og forklaringene som har vært presentert over har i stor grad vært utviklet med fokus på lav inntekt og/eller fattigdom. Andre indikatorer på sosioøkonomisk status har i denne litteraturen i stor grad vært betraktet som faktorer som gjør det mer eller mindre sannsynlig at en familie er fattig/har lav inntekt (jf. Figur 7). Det er imidlertid forskjeller mellom ulike indikatorer på SØS som gjør at deres individuelle og spesifikke sammenheng med psykiske vansker også bør undersøkes: *Inntekt* er knyttet til muligheter eller mangel på mulighet til å kunne oppfylle materielle behov, mens *utdanning* i større grad er en indikasjon på kunnskap og anvendelse av slik kunnskap [86]. Familieøkonomi og foreldres utdanningsnivå kan dermed ha en sammenheng med psykiske vansker hos barn og unge gjennom ulike mekanismer [87].

Foreldres utdanningsnivå

Resultatene av studier som har undersøkt spesifikke sammenhenger mellom foreldreutdanning eller ulike indikatorer på SØS og psykiske vansker hos barn og unge tyder på at det kan være spesifikke sammenhenger mellom inntekt og foreldreutdanning og visse typer psykiske vansker hos barn og unge [88-91]. Den store variasjonen i metoder som er brukt for å måle SØS og psykiske vansker gjør det imidlertid vanskelig å trekke et entydig budskap ut av denne forskningen, og dette er et område som bør vies mer oppmerksomhet fremover.

I forhold til mekanismene som bidrar til sammenhengen mellom foreldres utdanningsnivå og barn og unges psykiske helse er det ikke utarbeidet tilsvarende modeller som det har blitt gjort for husholdningsinntekt/

fattigdom. Flere studier har imidlertid pekt på en sammenheng mellom høyere utdanningsnivå hos mor, og mer kunnskap om oppdragelse og barns utvikling og mer støttende foreldreatferd [92, 93]. Mer kunnskap om oppdragelse har også blitt relatert til færre atferdsproblemer hos yngre barn [94, 95]. I en norsk studie ble familieprosessmodellen utvidet til å også inkludere foreldres utdanningsnivå i tillegg til familiens økonomiske situasjon [57]. Resultatene var i tråd med forventningene fra familieprosessmodellen med hensyn til sammenhengen med familieøkonomi, men for mors utdanningsnivå ble det funnet direkte sammenhenger med oppdragerstrategier: Høyere utdanning hos mor var relatert til mindre bruk av negativ oppdragerpraksis. En begrensning med dette studiet var imidlertid at det ble benyttet krysseksjonelle data, som ikke gir muligheter for å belyse den kronologiske rekkefølgen i disse sammenhengene.

Kunnskap om hvordan høyere foreldreutdanning (også utdanning som ikke gir direkte kunnskap om barn og oppdragelse) endrer oppdragerpraksis er begrenset, da de fleste studier har fokusert på konsekvenser for barnet og ikke på hvordan foreldrene påvirkes. Det er imidlertid flere studier som har påvist sammenhenger mellom høyere utdanning (hos mor⁴) og karakteristikk ved foreldre som kan bidra til positiv utvikling hos barnet: En utviklingsstøttende læringsstil, flere verbale interaksjoner, høyere grad av involvering i barnas skolehverdag og fritidsaktiviteter, og mer varme og mindre fiendtlighet i interaksjoner mellom voksne og barn, for oppsummering se [96].

Sosiale gradienter

De overnevnte modellene har ikke vært gjenstand for testing med utgangspunkt i et sosial gradientperspektiv. Sosiale gradienter er et mønster av mer helseplager blant dem med lavere sosioøkonomisk status som vises gjennom hele den sosioøkonomiske distribusjonen, og ikke bare for dem med lavest sosioøkonomisk status [1, 4]. Det burde imidlertid la seg gjøre å undersøke familieprosessmodellen og familieinvesteringsperspektivet også i en slik sammenheng, og se på i hvilken grad familieinvesteringer og grad av foreldres psykiske vansker, problemer i familiespill og foreldre-barn relasjoner, og utviklingsmål for barnet følger et lignende sosioøkonomisk mønster.

4 Kunnskap om disse sammenhengene for fedre er svært begrenset. I de fleste studier er sammenhengene begrenset til å omhandle mors utdanning.

Implikasjoner for intervensjoner og tiltak

Intervensjoner for barn i lavinntektsfamilier kan overordnet skje på flere ulike supplerende nivåer: 1) man kan forsøke å unngå at lav inntekt medfører materiell deprivasjon, 2) man kan forsøke å endre på mekanismene skissert i modellene over, eller 3) man kan forsøke å kompensere for negative konsekvenser av lav inntekt [97].

Intervensjoner på det første nivået vil i stor grad innebære tiltak på systemnivå som gjør familiens situasjon lettere ved bruk av ulike velferds-tiltak. Studier fra USA har påvist positive effekter av økt husholdningsinntekt gjennom skattelettelser [80, 81], og nordiske studier har også vist at ulike former for instrumentell støtte kan være beskyttende i en kontekst av dårlig økonomi [98].

Kunnskapen om at karakteristikk ved foreldre og familiemiljøet er sentrale overføringsmekanismer mellom lavere sosioøkonomisk status i familier og psykiske helse hos barn, har ført til en rekke intervensjoner og tiltak rettet mot disse mekanismene. Mange av disse er basert på en antagelse om at hvis foreldre med lavere sosioøkonomisk status kopierer det foreldre med høyere sosioøkonomisk status gjør, så vil forskjellene hos barna utjevnes. Flere av intervensjonene basert på disse prinsippene har imidlertid vist svake effekter som i liten grad har vedvart over tid, og flere har antydnet at årsaken er at foreldre i disse gruppene ikke er villige, motivert eller dedikerte nok til å gjøre det beste for barna, eller at de har problemer med å omsette det de lærer i praksis [99, 100]. Disse synspunktene har imidlertid vært sterkt kritisert for å være akontekstuelle og å ikke ta hensyn til de mange konsekvensene lav inntekt har i forhold til tidspress, stress, belastninger, psykiske vansker, opplevelser av utenfor-skap og stigma som vil prege miljø, samspill og oppdragerstrategier i disse familiene [101, 102]. Relatert til dette, har en finsk studie demonstrert at tilgang på instrumentell støtte (for eksempel hjelp til barnepass, husarbeid og økonomisk støtte) og emosjonell støtte (for eksempel å ha noen å diskutere bekymringer angående barnet eller parforholdet med) virker beskyttende mot de negative konsekvensene av dårlig økonomi i et familieprosessperspektiv [98].

Av kompenserende tiltak ser barnehage ut til å være virksomt. Barnehager har et sosialt utjevnerende mandat [103], og bidrar til positiv utvikling av språk, læring og sosiale ferdigheter [104, 105]. Pågående

norsk forskning viser at barnehage virker sosialt utjevnerende på språk-kompetanse [106], og virker beskyttende i forhold til utvikling av atferds-vansker hos familier med dårlig råd [29]. Det er heller ikke funnet nega-tive konsekvenser i norsk forskning av å begynne i barnehagen fra ettårsalder, eller å tilbringe hele dager i barnehagen i denne alderen [107-109]. Det er imidlertid sosiale ulikheter i barnehagebruk i Norge, og de barna og familiene man antar kunne profitert mest på de positive effektene av barnehage er av varierende årsaker også de som benytter seg minst av tilbudet [110, 111].

Overordnet tyder kunnskapen fra forskningen på familieprosessmodellen og familieinvesteringsperspektivet at man trenger helhetlige tiltak som man kan tilby disse familiene. Slik tiltak bør innebære økonomiske støtte-ordninger, men også inkludere intervensjoner som retter seg mot de mellomliggende faktorene som for eksempel foreldres psykiske vansker, oppdragerstrategier, samt tiltak som gjør det lettere å balansere arbeids- og familielivet i en kontekst av økonomiske utfordringer. Nurse-Family-Partnership, også kjent som Olds-programmet [112] er ett eksempel på et slikt helhetlig tiltak som er rettet mot de yngste barna, og som nå også implementeres i Norge. I en gjennomgang av tiltak mot barnefattigdom konkluderer Fløtten og kolleger [113] at selv om det finnes en rekke spesifikke tiltak rettet mot barna og deres familier, som for eksempel foreldreveiledningsprogrammer, finnes det få norske helhetlige tiltak for denne gruppen, og omtrent ingen av tiltakene har vært gjenstand for noen form for evaluering [113].

De integrerte perspektivene viser også at dårlig økonomi påvirker barn og unges utvikling på flere måter og via ulike mekanismer. Implikasjonene er at ulike virkemidler vil ha konsekvenser for forskjellige domener av barns utvikling. Intervensjoner som innebærer å tilføre barnet stimulerende leker eller opplevelser, eller oppmuntre foreldre til å lese med barna sine vil kunne være mer betydningsfulle for barnets skoleprestasjoner og språklige- og kognitive utvikling, enn intervensjoner knyttet til foreldre-nes oppdragerpraksis [114]. Tilsvarende vil disse intervensjonene anta-geligvis ha lite betydning for barnets atferdsproblemer, og her vil inter-vensjoner som fokuserer på foreldrenes psykiske helse og måten de oppdrar barna sine være mer relevante [115].

Et videre perspektiv

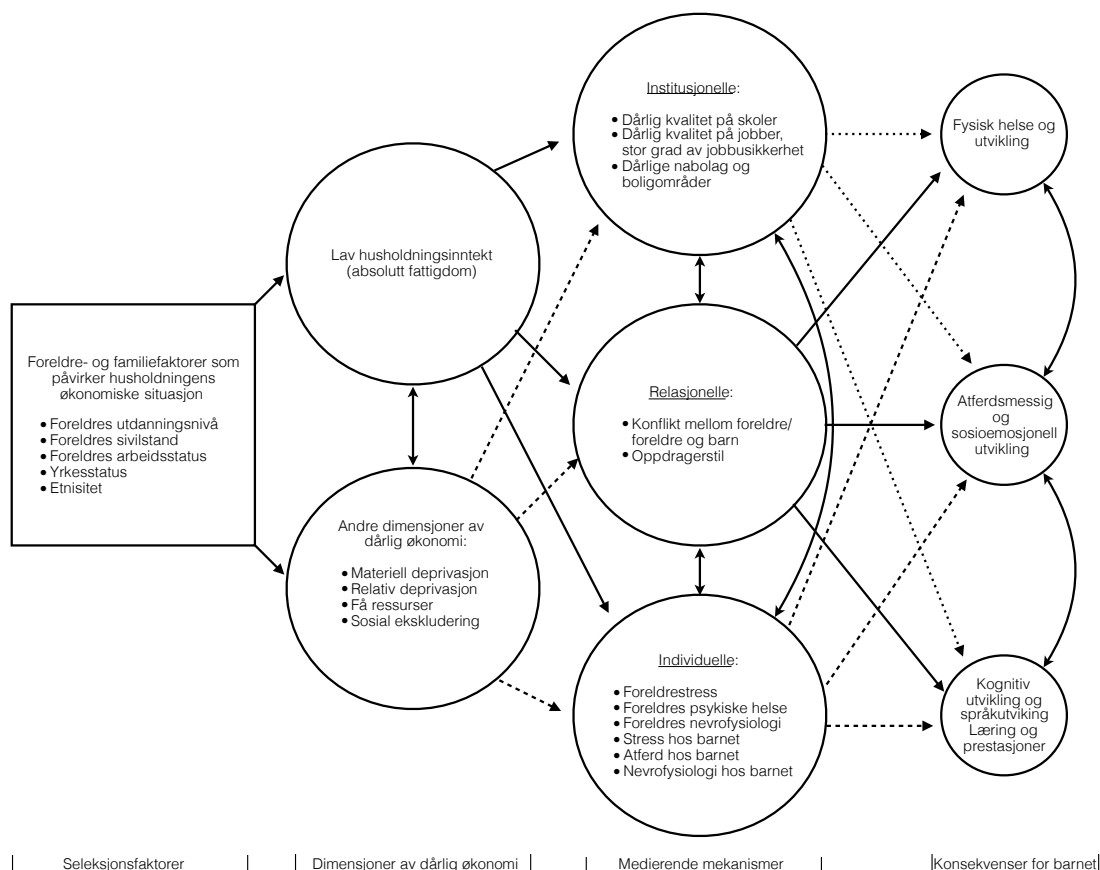
I tillegg til prosessene som beskrives innenfor familieprosessmodellen og familieinvesteringsperspektivet er det en rekke andre faktorer som påvirker og bidrar til sammenhengene mellom lavere sosioøkonomisk status og helse og utvikling hos barn. Det komplekse samspillet mellom flere av disse faktorene ble forsøkt oppsummert i en modell utarbeidet av Yoshikawa, Aber and Beardslee [116]. I tillegg til mekanismene som ble presentert over, inkluderer denne modellen mer institusjonelle/strukturelle faktorer som nabolagseffekter og tilgang til helsetjenester og tar også hensyn til medfødte disposisjoner og heritabilitet, se Figur 7.

Denne modellen - i all sin kompleksitet - må igjen sees i sammenheng med de økologiske og samfunnsmessige rammene som den befinner seg i [117, 118]. Sammenlignet med andre land er Norge et rikt land med lite fattigdom og små sosiale forskjeller [119], og de fleste barn i Norge har gode leve- og oppvekstvilkår. Samtidig ser vi utviklingstendenser som økende barnefattigdom og sosial ulikhet som gir grunn til bekymring.

I Norge er det vanlig å definere fattigdom basert på EUs kriterier for lavinntekt. En familie defineres som fattig hvis husholdningsinntekten i tre påfølgende år ligger under 60 % av landets medianinntekt (etter justering for familiestørrelse). I Norge gir dette en fattigdomsgrense på 380 500 kroner for en familie med to voksne og to barn for perioden 2009-2011. Husholdninger med inntekt under denne grensen vil klassifiseres som fattige. Gitt denne definisjonen har andelen av befolkningen i Norge som lever under fattigdomsgrensen vært stabilt rundt 8 % i perioden 2000-2012, mens andelen barn som vokser opp i en lavinntektsfamilie har økt fra 5 % i 2000 til 8% i 2012 (Riksrevisjonen, 2013-2014). Gitt sammenhengene mellom dårlig økonomi og de negative konsekvenser dette kan ha for familiemiljøet og videre barn og unges psykiske helse er dette en bekymringsfull utvikling.

Et viktig tilleggsperspektiv i denne sammenhengen er imidlertid den *relative fattigdommen* som defineres ved at man gjør en sammenligning med en referansegruppe, for så å vurdere i hvilken grad man er fattig eller ikke i forhold til denne referansegruppen. Referansegruppen er gjerne andre som bor i samme land på samme tidspunkt. Norge har lav sosial ulikhet sammenlignet med andre land, men det har vært påvist økende grad av sosial ulikhet også her [120]. Høyere grad av sosial ulikhet - det vil si større økonomisk avstand mellom de som har mye og de som har lite - er av noen vist å henge sammen med en rekke negative utfallsmål, blant

annet høyere forekomst av psykiske vansker og dårligere skoleprestasjoner hos barn [121]. En tendens til økt ulikhet i Norge gir dermed også grunn til bekymring for de mulige negative konsekvensene dette kan ha for befolkningens psykiske helse.

Figur 7. Rammeverk for de komplekse sammenhengen mellom dårlig FAMILIEØKONOMI og helse og utvikling hos barn og unge. Oversatt og bearbejdet fra Yoshikawa, Aber og Beardslee [116] med tillatelse fra American Psychological Associationⁱ.

ⁱ This material originally appeared in English. Copyright © 2012 by the American Psychological Association. Translated and reproduced with permission of the publisher and the author. The American Psychological Association is not responsible for the accuracy of this translation. The official citation that should be used in referencing this material is Yoshikawa, H., J.L. Aber, and W.R. Beardslee. (2012). The effects of poverty on the mental, emotional, and behavioral health of children and youth: implications for prevention. *Am Psychol*, 67(4), 272-284. The use of APA information does not imply endorsement by APA.

Avsluttende kommentar

Målsettingen med dette notatet har vært å gi en oppsummering av forskning på sammenhengen mellom lavere sosioøkonomisk status og psykisk helse blant barn og unge, samt å peke på noen av de mulige mekanismene som kan bidra til å forklare hvordan disse sammenhengene oppstår. Til tross for en lav andel fattige og liten grad av sosial ulikhet har de negative konsekvensene for barn av å vokse opp med lav sosioøkonomisk status blitt påvist i flere norske studier. Dette understreker betydningen av å fortsette arbeidet med å redusere barnefattigdom og å utjevne sosiale helseforskjeller i befolkningen, og i et forebyggings- og livsløpsperspektiv er kunnskapen om hva som bidrar til slik helseulikhet blant barn og unge sentral.

Referanser

1. Sosial- og helsedirektoratet, *Sosial- og helsedirektoratets handlingsplan mot sosiale ulikheter i helse: Gradientutfordringen*. 2005, Sosial- og helsedirektoratet: Oslo.
2. Elstad, J.I., *Sosioøkonomiske ulikheter i helse - teorier og forklaringer*. 2005, Sosial- og helsedirektoratet: Oslo.
3. Mæland, J.G., et al., eds. *Sosial epidemiologi: Sosiale årsaker til sykdom og helsesvikt*. ed. J.G. Mæland, et al. 2009, Gyldendal akademisk.
4. Dahl, E., H. Bergsli, and K.A.v.d. Wel, *Sosial ulikhet i helse: en norsk kunnskapsoversikt*. 2013, Høgskolen i Oslo og Akershus: Oslo.
5. Ben-Shlomo, Y. and D. Kuh, *A life course approach to chronic disease epidemiology: conceptual models, empirical challenges and interdisciplinary perspectives*. *Int J Epidemiol*, 2002. **31**(2): p. 285-93.
6. Lundberg, O., *Childhood living conditions, health status, and social mobility: a contribution to the health selection debate*. *European Sociological Review*, 1991. **7**(2): p. 149-162.
7. Elstad, J.I., *Childhood adversities and health variations among middle-aged men: a retrospective lifecourse study*. *Eur J Public Health*, 2005. **15**(1): p. 51-8.
8. McLoyd, V.C., *Socioeconomic disadvantage and child development*. *Am Psychol*, 1998. **53**(2): p. 185-204.
9. Duncan, G.J. and J. Brooks-Gunn, *Income effects across the life span: Integration and interpretation.*, in *Consequences of Growing Up Poor*, G.J. Duncan and J.B.-. Gunn, Editors. 1997, Russell Sage Foundation: New York, NY.
10. National Institute of Child Health and Human Development early Child Care Research Network, *Duration and developmental timing of poverty and children's cognitive and social development from birth through third grade*. *Child Dev*, 2005(76): p. 795-810.

11. Duncan, G.J., J. Brooks-Gunn, and P.K. Klebanov, *Economic deprivation and early childhood development*. *Child Dev*, 1994. **65**(2 Spec No): p. 296-318.
12. Smith, J.R., J. Brooks-Gunn, and P.K. Klebanov, *Consequences of living in poverty for young children's cognitive and verbal ability and early school achievement*, in *Consequences of growing up poor*, G.J. Duncan and J. Brooks-Gunn, Editors. 1997, Russel Sage: New York. p. 132-189.
13. Duncan, G.J., et al., *How Much Does Childhood Poverty Affect the Life Chances of Children?* *American Sociological Review*, 1998. **63**(3): p. 406.
14. Taylor, B.A., E. Dearing, and K. McCartney, *Incomes and outcomes in early childhood*. *Journal of Human Resources*, 2004. **39**(4): p. 980-1007.
15. Votruba-Drzal, E., *Economic disparities in middle childhood development: does income matter?* *Dev Psychol*, 2006. **42**(6): p. 1154-67.
16. Blau, D.M., *The effect of income on child development*. *Review of Economics and Statistics*, 1999. **81**(2): p. 261-276.
17. Dearing, E., K. McCartney, and B.A. Taylor, *Change in family income-to-needs matters more for children with less*. *Child Dev*, 2001. **72**(6): p. 1779-93.
18. Guo, G., *The timing of the influences of cumulative poverty on children's cognitive ability and achievement*. *Social Forces*, 1998. **77**(1): p. 257-287.
19. Brooks-Gunn, J. and G.J. Duncan, *The effects of poverty on children*. *Future Child*, 1997. **7**(2): p. 55-71.
20. Schoon, I., et al., *The influence of context, timing, and duration of risk experiences for the passage from childhood to midadulthood*. *Child Dev*, 2002. **73**(5): p. 1486-504.
21. Hernes, G. and K. Knudsen, *Utdanning og ulikhet. NOU, Norges offentlige utredninger 1976: 46*. 1976, Universitetsforlaget.: Oslo.

22. Bakken, A., Økt sosial ulikhet i skolen? Tidsskrift for ungdomsforskning, 2004. 4(1): p. 83-91.
23. Bakken, A. and J.I. Elstad, *For store forventninger? Kunnskapsløftet og ulikhetene i grunnskolekarakterer*. 2012, NOVA rapport 7/12. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
24. Dearing, E., *Psychological costs of growing up poor*. Ann N Y Acad Sci, 2008. **1136**: p. 324-32.
25. Arntzen, A., *Sosial ulikhet i spedbarns og barns helse. Underlagsrapport til Sosial ulikhet i helse: en norsk kunnskapsoversikt*. 2013, Høgskolen i Oslo og Akershus: Oslo.
26. Letourneau, N.L., et al., *Socioeconomic Status and Child Development: A Meta-Analysis*. Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 2013. **21**(3): p. 211-224.
27. Reiss, F., *Socioeconomic inequalities and mental health problems in children and adolescents: a systematic review*. Soc Sci Med, 2013. **90**(0): p. 24-31.
28. Quon, E.C. and J.J. McGrath, *Subjective socioeconomic status and adolescent health: a meta-analysis*. Health Psychol, 2014. **33**(5): p. 433-47.
29. Zachrisson, H.D. and E. Dearing, *Family income dynamics, early childhood education and care, and early child behavior problems in Norway*. Child Dev, 2015. **86**(2): p. 425-40.
30. Bøe, T., M. Hysing, and H.D. Zachrisson, *Low family income and behavior problems in Norwegian preschoolers: Is difficult temperament a marker for differentially susceptibility or vulnerability?* innsendt.
31. Wichstrom, L., et al., *Prevalence of psychiatric disorders in preschoolers*. J Child Psychol Psychiatry, 2012. **53**(6): p. 695-705.
32. Holmboe, O., et al., *Sosiale ulikheter i helse og bruk av helsetjenester blant barn i Akershus*. 2006: Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten.

33. Heiervang, E., et al., *Psychiatric disorders in Norwegian 8- to 10-year-olds: an epidemiological survey of prevalence, risk factors, and service use.* J Am Acad Child Adolesc Psychiatry, 2007. **46**(4): p. 438-47.
 34. Bøe, T., et al., *Socioeconomic status and children's mental health: results from the Bergen Child Study.* Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol, 2012. **47**(10): p. 1557-66.
 35. Miech, R.A., et al., *Low socioeconomic status and mental disorders: A longitudinal study of selection and causation during young adulthood.* American Journal of Sociology, 1999. **104**(4): p. 1096-1131.
 36. McLeod, J.D. and M.J. Shanahan, *Trajectories of poverty and children's mental health.* J Health Soc Behav, 1996. **37**(3): p. 207-20.
 37. Evans, G.W., *The environment of childhood poverty.* Am Psychol, 2004. **59**(2): p. 77-92.
 38. West, P., *Rethinking the health selection explanation for health inequalities.* Soc Sci Med, 1991. **32**(4): p. 373-84.
 39. The Working Group on Inequalities in Health *Inequalities in Health: Report of a research working group.* 1980.
 40. Schoon, I., A. Sacker, and M. Bartley, *Socio-economic adversity and psychosocial adjustment: a developmental-contextual perspective.* Soc Sci Med, 2003. **57**(6): p. 1001-15.
 41. Dahl, E. and J.I. Elstad, *Kan helserelatert seleksjon forklare sosial ulikhet i helse?, in Sosial epidemiologi: Sosiale årsaker til sykdom og helsesvikt.* J.G. Mæland, et al., Editors. 2009, Gyldendal akademisk. p. 15-31.
 42. Conger, R.D. and M.B. Donnellan, *An interactionist perspective on the socioeconomic context of human development.* Annu Rev Psychol, 2007. **58**(1): p. 175-99.
 43. Baron, R.M. and D.A. Kenny, *The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations.* J Pers Soc Psychol, 1986. **51**(6): p. 1173-82.
-

44. Dearing, E., K. McCartney, and B.A. Taylor, *Within-child associations between family income and externalizing and internalizing problems*. *Dev Psychol*, 2006. **42**(2): p. 237-52.
45. Costello, E.J., et al., *Relationships between poverty and psychopathology: a natural experiment*. *JAMA*, 2003. **290**(15): p. 2023-9.
46. Conger, R.D., G.R. Patterson, and X. Ge, *It takes two to replicate: a mediational model for the impact of parents' stress on adolescent adjustment*. *Child Dev*, 1995. **66**(1): p. 80-97.
47. Conger, R.D., et al., *Economic stress, coercive family process, and developmental problems of adolescents*. *Child Dev*, 1994. **65**(2 Spec No): p. 541-61.
48. Elder, G.H. and A. Caspi, *Economic-Stress in Lives - Developmental Perspectives*. *Journal of Social Issues*, 1988. **44**(4): p. 25-45.
49. Mayer, S.E., *What money can't buy: family income and children's life chances*. 1997, Cambridge, Mass.: Harvard University Press. VIII, 230 s.
50. Haveman, R. and B. Wolfe, *The determinants of children's attainments: A review of methods and findings*. *Journal of Economic Literature*, 1995. **33**(4): p. 1829-1878.
51. Elder, G.H., Jr., T.V. Nguyen, and A. Caspi, *Linking family hardship to children's lives*. *Child Dev*, 1985. **56**(2): p. 361-75.
52. Conger, R.D. and K.J. Conger, *Resilience in Midwestern families: Selected findings from the first decade of a prospective, longitudinal study*. *Journal of Marriage and Family*, 2002. **64**(2): p. 361-373.
53. Elder, G.H., et al., *Families under Economic Pressure*. *Journal of Family Issues*, 1992. **13**(1): p. 5-37.
54. McLoyd, V.C., *The impact of economic hardship on black families and children: psychological distress, parenting, and socioemotional development*. *Child Dev*, 1990. **61**(2): p. 311-46.

55. McLoyd, V.C. and L. Wilson, *Maternal behavior, social support, and economic conditions as predictors of distress in children*. *New Dir Child Dev*, 1990(46): p. 49-69.
 56. Conger, R.D., K.J. Conger, and M.J. Martin, *Socioeconomic Status, Family Processes, and Individual Development*. *J Marriage Fam*, 2010. **72**(3): p. 685-704.
 57. Bøe, T., et al., *Socioeconomic status and child mental health: the role of parental emotional well-being and parenting practices*. *J Abnorm Child Psychol*, 2014. **42**(5): p. 705-15.
 58. Elstad, J.I. and K. Stefansen, *Social Variations in Perceived Parenting Styles among Norwegian Adolescents*. *Child Indic Res*, 2014. **7**: p. 649-670.
 59. Solantaus, T., J. Leinonen, and R.L. Punamaki, *Children's mental health in times of economic recession: replication and extension of the family economic stress model in Finland*. *Dev Psychol*, 2004. **40**(3): p. 412-29.
 60. Leinonen, J.A., T.S. Solantaus, and R.L. Punamaki, *The specific mediating paths between economic hardship and the quality of parenting*. *International Journal of Behavioral Development*, 2002. **26**(5): p. 423-435.
 61. Knitzer, J. and D.F. Perry, *Poverty and infant and toddler development: facing the complex challenges*, in *Handbook of infant mental health*, C.H. Zeanah, Editor. 2009, Guilford Press: New York. p. 135-152.
 62. Mayer, S.E., *Revisiting an old question: How much does parental income affect child outcomes?* *Focus*, 2010. **27**(2): p. 21-26.
 63. Becker, G.S. and N. Tomes, *Human capital and the rise and fall of families*. *J Labor Econ*, 1986. **4**(3 Pt. 2): p. 1-47.
 64. Lino, M. and A. Carlson, *Expenditures on Children by Families. 2008.*, D.o. Agriculture, Editor. 2009: Washington, DC: U.S.
 65. Kaushal, N., K. Magnuson, and J. Waldfogel, *How is family income related to investments in children's learning?*, in *Whither Oppor-*
-

- tunity?: *Rising Inequality, Schools, and Children's Life Chances*, G.J. Duncan and R.J. Murnane, Editors. 2011, Russell Sage Foundation.
66. Paul, G., J. Waldfogel, and E. Washbrook, "That's the Way the Money Goes: Expenditure Patterns as Real Incomes Rise for the Poorest Families with Children.", in *A More Equal Society? New Labour, Poverty, Inequality and Exclusion*, J. Hills and K. Stewart, Editors. 2005, The Policy Press: Bristol.
 67. Lareau, A., *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life*. 2003, Berkeley, CA: University of California Press.
 68. Yeung, W.J., M.R. Linver, and J. Brooks-Gunn, *How money matters for young children's development: parental investment and family processes*. *Child Dev*, 2002. **73**(6): p. 1861-79.
 69. Gershoff, E.T., et al., *Income is not enough: incorporating material hardship into models of income associations with parenting and child development*. *Child Dev*, 2007. **78**(1): p. 70-95.
 70. Rowe, D.C. and J.L. Rodgers, *Poverty and Behavior: Are Environmental Measures Nature and Nurture?* *Developmental Review*, 1997. **17**(3): p. 358-375.
 71. Shiner, R. and A. Caspi, *Personality differences in childhood and adolescence: measurement, development, and consequences*. *J Child Psychol Psychiatry*, 2003. **44**(1): p. 2-32.
 72. McLeod, J.D. and K. Kaiser, *Childhood emotional and behavioral problems and educational attainment*. *American Sociological Review*, 2004. **69**(5): p. 636-658.
 73. Donnellan, M.B., et al., *Personal characteristics and resilience to economic hardship and its consequences: conceptual issues and empirical illustrations*. *J Pers*, 2009. **77**(6): p. 1645-76.
 74. Linver, M.R., J. Brooks-Gunn, and D.E. Kohen, *Family processes as pathways from income to young children's development*. *Dev Psychol*, 2002. **38**(5): p. 719-34.
-

75. Caspi, A., et al., *Neighborhood Deprivation Affects Children's Mental Health: Environmental Risks Identified in a Genetic Design*. *Psychological Science*, 2000. **11**(4): p. 338-342.
 76. Duyme, M., A. Dumaret, and S. Tomkiewicz, *How can we boost IQs of dull children?: A late adoption study*. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 1999(96): p. 8790-8794.
 77. Johnson, M.P., H.F. Ladd, and J. Ludwig, *The benefits and costs of residential mobility programmes for the poor*. *Housing Studies*, 2002. **17**(1): p. 125-138.
 78. Leventhal, T. and J. Brooks-Gunn, *The neighborhoods they live in: The effects of neighborhood residence on child and adolescent outcomes*. *Psychological Bulletin*, 2000. **126**(2): p. 309-337.
 79. Katz, L.F., J.R. Kling, and J.B. Liebman, *Moving to opportunity in Boston: Early results of a randomized mobility experiment*. *Quarterly Journal of Economics*, 2001. **116**(2): p. 607-654.
 80. Gennetian, L.A. and C. Miller, *Children and welfare reform: a view from an experimental welfare program in Minnesota*. *Child Dev*, 2002. **73**(2): p. 601-20.
 81. Salkind, N.J. and R. Haskins, *Negative Income-Tax - the Impact on Children from Low-Income Families*. *Journal of Family Issues*, 1982. **3**(2): p. 165-180.
 82. D, K. and B.-S.Y. Oxford, *A life course approach to chronic disease epidemiology*. 1997, Oxford: Oxford University Press.
 83. Wickrama, K.A., et al., *Family antecedents and consequences of trajectories of depressive symptoms from adolescence to young adulthood: a life course investigation*. *J Health Soc Behav*, 2008. **49**(4): p. 468-83.
 84. Schofield, T.J., et al., *Intergenerational transmission of adaptive functioning: a test of the interactionist model of SES and human development*. *Child Dev*, 2011. **82**(1): p. 33-47.
-

85. Martin, M.J., et al., *Evaluation of the interactionist model of socioeconomic status and problem behavior: a developmental cascade across generations*. *Dev Psychopathol*, 2010. **22**(3): p. 695-713.
86. Geyer, S., et al., *Education, income, and occupational class cannot be used interchangeably in social epidemiology. Empirical evidence against a common practice*. *J Epidemiol Community Health*, 2006. **60**(9): p. 804-10.
87. Duncan, G.J. and K.A. Magnuson, *Off with Hollingshead: socioeconomic resources, parenting, and child development*, in *Socioeconomic status, parenting, and child development*, M.H. Bornstein and R.H. Bradley, Editors. 2003, Lawrence Erlbaum Associates: New Jersey.
88. Bøe, T., et al., *Socioeconomic status and children's mental health: results from the Bergen Child Study*. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 2012. **47**(10): p. 1557-66.
89. Roberts, R.E., C.R. Roberts, and Y. Xing, *Rates of DSM-IV psychiatric disorders among adolescents in a large metropolitan area*. *J Psychiatr Res*, 2007. **41**(11): p. 959-67.
90. Merikangas, K.R., et al., *Lifetime Prevalence of Mental Disorders in U.S. Adolescents: Results from the National Comorbidity Survey Replication-Adolescent Supplement (NCS-A)*. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 2010. **49**(10): p. 980-989.
91. Bøe, T., *Socioeconomic status and mental health in children and adolescents*. 2013: Department of Clinical Psychology, The University of Bergen, Norway. <http://hdl.handle.net/1956/7697>.
92. Morawska, A., L. Winter, and M.R. Sanders, *Parenting knowledge and its role in the prediction of dysfunctional parenting and disruptive child behaviour*. *Child Care Health Dev*, 2009. **35**(2): p. 217-26.
93. Waylen, A. and S. Stewart-Brown, *Factors influencing parenting in early childhood: a prospective longitudinal study focusing on change*. *Child Care Health Dev*, 2010. **36**(2): p. 198-207.

94. Benasich, A.A. and J. Brooks-Gunn, *Maternal attitudes and knowledge of child-rearing: associations with family and child outcomes*. Child Dev, 1996. **67**(3): p. 1186-205.
95. Huang, K.Y., et al., *Maternal knowledge of child development and quality of parenting among White, African-American and Hispanic mothers*. Journal of Applied Developmental Psychology, 2005. **26**(2): p. 149-170.
96. Hoff, E., B. Laursen, and T. Tardif, *Socioeconomic Status and Parenting*, in *Handbook of Parenting: Biology and Ecology of Parenting*, M.H. Bornstein, Editor. 2002, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers: New Jersey. p. 231-252.
97. Waldfogel, J., *Gaps in Early Childhood, School Readiness, & School Achievement: Policy Responses*. 2014.
98. Leinonen, J.A., T.S. Solantaus, and R.L. Punamaki, *Social support and the quality of parenting under economic pressure and workload in Finland: the role of family structure and parental gender*. J Fam Psychol, 2003. **17**(3): p. 409-18.
99. Kalil, A., *Inequality Begins at Home: The Role of Parenting in the Diverging Destinies of Rich and Poor Children*, in *Families in an Era of Increasing Inequality*, P.R. Amato, et al., Editors. 2015, Springer: Switzerland.
100. Cunha, F.v., *Subjective Rationality, Parenting Styles, and Investments in Children*, in *Families in an Era of Increasing Inequality*, P.R. Amato, et al., Editors. 2015, Springer: Switzerland.
101. Wadsworth, M.E. and J.A. Ahlkvist, *Inequality Begins Outside the Home: Putting Parental Educational Investments into Context*, in *Families in an Era of Increasing Inequality*, P.R. Amato, et al., Editors. 2015, Springer: Switzerland.
102. Peterson, J. and D.R. Hawley, *Effects of stressors on parenting attitudes and family functioning in a primary prevention program*. Family Relations, 1998. **47**(3): p. 221-227.
103. *St.mld. nr. 16 (2006-2007) ...og ingen sto igjen. Tidlig innsats for livslang læring*, 2007.

104. Duncan, G.J. and A.J. Sojourner, *Can Intensive Early Childhood Intervention Programs Eliminate Income-Based Cognitive and Achievement Gaps?* Journal of Human Resources, 2013. **48**(4): p. 945-968.
105. Camilli, G., et al., *Meta-analysis of the effects of early education interventions on cognitive and social development.* Teachers College Record, 2010. **112**(3): p. 579-620.
106. Dearing, E., et al., *Is universal early childhood education and care for infants and young children improving early language skills in Norway?* innsendt.
107. Lekhal, R., *Do type of childcare and age of entry predict behavior problems during early childhood? Results from a large Norwegian longitudinal study.* International Journal of Behavioral Development, 2012. **36**(3): p. 197-204.
108. Zachrisson, H.D., et al., *Little evidence that time in child care causes externalizing problems during early childhood in Norway.* Child Dev, 2013. **84**(4): p. 1152-70.
109. Dearing, E., H.D. Zachrisson, and A. Nærde, *Age of Entry Into Early Childhood Education and Care as a Predictor of Aggression: Faint and Fading Associations for Young Norwegian Children.* Psychological Science, 2015. **26**(10): p. 1595-1607.
110. Zachrisson, H.D., H. Janson, and A. Naerde, *Predicting early center care utilization in a context of universal access.* Early Childhood Research Quarterly, 2013. **28**(1): p. 74-82.
111. Sibley, E., et al., *Do increased availability and reduced cost of early childhood care and education narrow social inequality gaps in utilization? Evidence from Norway.* International Journal of Child Care and Education Policy, 2015. **9**(1): p. 1-20.
112. Olds, D., et al., *Improving the nurse-family partnership in community practice.* Pediatrics, 2013. **132 Suppl 2**: p. S110-7.
113. Fløtten, T. and A.S. Grødem, *Helhetlige tiltak mot barnefattigdom: En kunnskapsoppsummering.* 2014: Fafo-rapport 2014:18.

114. Fuligni, A.S. and J. Brooks-Gunn, *The healthy development of young children: SES disparities, prevention strategies, and policy opportunities*, in *Promoting health: Intervention strategies and behavioral research* B.D. Smedley and S.L. Syme, Editors. 2000, National Academy of Sciences.: Washington, DC.: p. 170-216.
 115. Brooks-Gunn, J., L.J. Berlin, and A.S. Fuligni, *Early childhood intervention programs: What about the family?*, in *Handbook on early childhood intervention*, J.P. Shonkoff and S.J. Meisels, Editors. 2000, Cambridge University Press: New York. p. 549-588.
 116. Yoshikawa, H., J.L. Aber, and W.R. Beardslee, *The effects of poverty on the mental, emotional, and behavioral health of children and youth: implications for prevention*. *Am Psychol*, 2012. **67**(4): p. 272-84.
 117. Dahlgren, G. and M. Whitehead, *Policies and strategies to promote social equity in health: Background document to WHO - Strategy paper for Europe*. 1991, WHO: Regional office for Europe: Copenhagen.
 118. Bronfenbrenner, U., *Socialization and social class through time and space*, in *Readings in social psychology*, E.E. Maccoby, T.M. Newcomb, and E.L. Hartley, Editors. 1958, Holt, Rinehart and Winston: New York. p. 400-425.
 119. OECD. *Divided we stand. Why inequality keeps rising* 2011 June 28th, 2013; Available from: <http://www.oecd.org/els/soc/dividedwe-standwhyinequalitykeepsrising.htm>.
 120. Fordelingsutvalget, *Rapport om økonomiske forskjeller i Norge*, in *Norges Offentlige Utredninger*. 2009, Departementenes servicesenter. Informasjonsforvaltning.: Oslo.
 121. Wilkinson, R.G. and K.E. Pickett, *The problems of relative deprivation: why some societies do better than others*. *Soc Sci Med*, 2007. **65**(9): p. 1965-78.
-